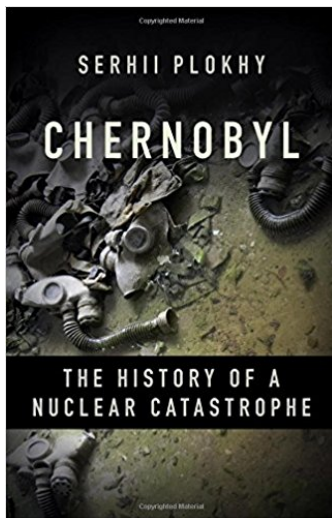

«Історія катастрофи»: огляд книги Сергія Плохія. Plokhyy Serhii Chernobyl. The History of a Nuclear Catastrophe, New York Basic Books, 2018, 404 p.

Данило Кравець

Вихід кожної книжки американського історика Сергія Плохія є знаковою подією не лише в українському, але й у Західному науковому середовищі. Цього разу директор Гарвардського українського наукового інституту присвятив свою працю Чорнобильській катастрофі. За цю книгу автор отримав найпрестижнішу британську літературну премію в жанрі нехудожньої літератури (нон-фікшн), – Baillie Gifford Prize, про що не раз згадували провідні українські ЗМІ. Цікаво що лауреатами цієї нагороди свого часу були британсько-американський історик Тоні Джадт, турецький письменник Орхан Памук, автор біографії Вінстона Черчилля – Рой Дженкінс.

«Chernobyl» одразу отримала схвальні рецензії в західних виданнях: «Автор блискуче пояснює не лише самі події, але й їхнє довгострокове історичне значення» (The Guardian), «Ця книга може стати остаточною і завершеною історією катастрофи» (New York Journal of Books).

За словами самого автора, ця публікація є першою історією чорнобильської катастрофи від вибуху аж до закриття станції в грудні 2000 р. Закінчується вона

розповіддю про спорудження нового саркофагу над пошкодженим ректором у травні 2018 р.

У передмові йдеться про візит С. Плохія до Прип'яті. Разом із автором чорнобильську зону відвідали кілька іноземних туристів, яких надихнули на цю поїздку відеоігри. Саме після цієї подорожі історик вирішив написати книгу «для тих хто хоче зрозуміти що ж сталося 26 квітня 1986 р. та у наступні дні, місяці, роки». Після Революції Гідності українці та іноземці отримали безпрецедентний доступ до раніше засекречених архівів КДБ. Цей факт став ще однією спонукою для С. Плохія написати історію Чорнобиля.

Відомо, що однією із перших країн, що зафіксувала радіоактивну хмару з СРСР, була Швеція. Детальніше про це йдеться у вступі до книги. У першому розділі С. Плохій описує життя тодішнього директора Чорнобильської атомної електростанції (далі *ЧАЕС*) Віктора Брюханова, історію самого міста Чорнобиль, основні етапи спорудження АЕС. В. Брюханов очолив станцію (тоді це була третя найпотужніша АЕС у світі) в 1970 р., коли йому було лише 35 років. На початку 1986 р., повертаючись із з'їзду КПРС у Москві, В. Брюханов в інтерв'ю позитивно відгукнувся про діяльність М. Горбачова та партії загалом, але додав: «Ми надіємось, що більше уваги буде звернено на надійність та безпеку атомної енергетики та особливо нашої Чорнобильської станції. Це є найважливішим для нас». Проте розмова була опублікована в пресі без цього застереження.

Саму ж станцію вирішили звести у 1966 р. Одним з найбільших ентузіастів цього рішення був тогочасний заступник голови Ради Міністрів УРСР та член Академії Наук УРСР Олександр Щербань. Згодом партійний «бос» УРСР Володимир Щербицький «дав добро» на спорудження, як тоді її назвали, «Центральної української атомної електростанції». Автор подає також історію Прип'яті, міста яке за радянськими мірками було дуже комфортним для життя: «У середині 1980-х рр., у більшості міст СРСР майже неможливо було купити сир чи ковбасу, але ці продукти були доступні в Прип'яті».

«Чорнобиль» – це насамперед історії людей пов'язаних із катастрофою 1986 р. та її наслідками. Героями книги стали: Василь Кизима – начальник управління

будівництва ЧАЕС, чоловік, що боровся з партійними чиновниками задля покращення умов роботи на станції; Любов Ковалевська – репортер місцевої газети «Трибуна енергетики», що опублікувала свою статтю в «Літературній Україні» про проблеми під час будівництва 5-го енергоблоку; Анатолій Дятлов – головний інженер ЧАЕС, який так висловився про пожежу на станції 26 квітня 1986 р: «Картина була варта пера великого Данте»; пожежники-ліквідатори: Володимир Правик та Леонід Шаврей із братами. Одним із найхаризматичніших персонажів книги є о. Леонід із с. Красне Чорнобильського району, який «вірив не лише у Бога, але й у «велику» силу радянської науки й атомної енергетики зокрема».

Розділ із промовистою назвою «Пекло» (Inferno) шокує деталями про події, що сталися в доленосну ніч, як на самій станції так і в Прип'яті. У день аварії 132 особи – пожежники, оператори та інженери станції – опинились прип'ятській лікарні з ознаками ураження радіацією. С. Плохій відзначив, що «Персонал головної лікарні Прип'яті був готовий до всього, окрім радіоактивного отруєння». Коли пожежні машини рушали в сторону АЕС, а швидкі привозили поранених до лікарні, КДБ обрізало міжміські телефонні лінії, щоб запобігти поширенню інформації про аварію. Інженерам і працівникам станції, що чергували на зміні, було заборонено говорити про інцидент вдома. Хоча дим, що підіймався із станції, був добре видимий у Прип'яті. Розповідається і про відключення 4-го енергоблоку для перевірки, що й спричинило вибух реактора. М. Горбачов до кінця не міг повірити в те, що сталося. Адже провідні радянські вчені запевняли його про безпеку та надійність атомної енергетики: «Академік Александров говорив мені, що реактор можна було б встановити і на Красній Площі, бо небезпеки від нього було б не більше, ніж від самовара». С. Плохій описує реакцію всесоюзних та українських чиновників і вчених на Чорнобильську катастрофу. На початках аварію на ЧАЕС порівнювали із інцидентом 1979 р. в США на атомній станції в Трі Майлс Айленд (ThreeMileIslandaccident). Армен Абагян, директор одного з Московських інститутів дослідження ядерної енергетики, якого скерували в Прип'ять як члена урядової комісії, вимагав негайної евакуації міста. Цього ж просив і

російський академік Валерій Легасов, застерігаючи: «Я не знаю, що буде з реактором завтра». Всі боялися радіоактивного забруднення підземних вод, які через Дніпро та Чорне море могли потрапити в океан. В. Легасов вважав, що головною загрозою була радіоактивна вода, викачана з-під реактора. Радянські вчені часто згадували про голлівудський фільм 1979 р. «Китайський синдром» та вимагали якнайшвидше заморозити воду під реактором. У фільмі йдеться про те, що радіоактивне паливе з пошкодженого ядерного реактора «пропало» діру вздовж всієї планети, утворивши «тунель» між Америкою та Китаєм. Та найбільшою загрозою у фільмі була саме заражена вода.

Окремий розділ книги присвячений опису спроб радянського керівництва приховати те, що відбулося на ЧАЕС як від світу, так і від власних громадян. «Що сталося в Прип'яті, залишається в Прип'яті. Це правило діяло перед аварією та кілька днів після неї» – пише С. Плохій. Кремлю раніше вже вдалося засекретити одну схожу катастрофу, що сталася на атомній станції в місті Озерськ біля Челябінська в 1957 р. Радянські ЗМІ почали говорити про чорнобильську катастрофу лише о 9-й ранку в понеділок 28 квітня, за 12 годин після того, як високу радіацію зафіксували в Швеції. 30 квітня всесоюзна газета «Правда» надрукувала невелике повідомлення про аварію внизу другої сторінки. Новини про смерть пожежників трималися в таємниці від іноземних кореспондентів. М. Горбачов вперше заговорив про аварію 15 травня 1986, а відвідав Чорнобиль лише 23 лютого 1989 р. Чутки про вибух на ЧАЕС лякали туристів, особливо у Києві, але КДБ докладало багато зусиль, щоб заспокоїти іноземців. Радянські чиновники «відбивались» від атак закордонних медіа і старались тримати все під контролем.

У підрозділі «Злочин і кара» йдеться про суд над працівниками станції, яких було звинувачено в порушенні техніки безпеки. В. Брюханов, Н. Фомін, А. Дятлов і троє їхніх колег відбули термін у в'язниці. Був «покараний» і вже згаданий московський академік В. Легасов, який допомагав ліквідовувати наслідки аварії, розповів світу правду про наслідки Чорнобильської катастрофи та про проблеми в конструкції реактора. У травні 1987 р. у нього виявили ракові клітини в крові. До того ж йому не дали звання Героя Радянського

Союзу та не обрали до академічної ради Інституту атомної енергетики. Через це він вирішив накласти на себе руки на ґрунті «радіаційної депресії», що загостила його почуття провини та зради.

Розділ «Новий день» розповідає про діяльність українських дисидентів та діячів культури в справі захисту навколишнього середовища. У червні 1988 р. настав поворотний момент у намаганні літераторів привернути увагу громадськості до жахливих екологічних наслідків Чорнобиля – 19-й З'їзд КПРС, що відкрив дорогу першим вільним виборам у СРСР. Крім того, у зв'язку із політикою гласності М. Горбачов заохочував культурні еліти критикувати чиновників «в ім'я перебудови». Місцеві бюрократи все ж давали добро на мітинги та демонстрації, але тільки за умови, що вони будуть проходити винятково в «екологічному» ключі. Головними героями цієї частини книги стали Б. Олійник, І. Драч, Д. Павличко, Є. Сверстюк. КДБ уважно слідкувало за їхньою діяльністю. Зокрема, спецслужби «відмовили» Є. Сверстюку в інтерв'ю із командою National Geographic. Силовики побоювалися, що дисиденти використають «екологічні» мітинги, щоб оголосити про створення Народного Руху України.

Ще однією героїнею книги є Алла Ярошинська – молода журналістка із Житомирщини, що вимагала розповісти всю правду про Чорнобильську катастрофу. Раніше її друзів – студентів виключили з університету за покладання квітів до пам'ятника Т. Шевченку в травні, а не у березні, а її чоловіка звільнили за публікацію, в якій він назвав Н. Махна героєм України. Намагання А. Ярошинської дізнатися більше про аварію на ЧАЕС мали успіх лише після 1988 р. Тоді ж в російському ліберальному журналі «Новий Мир» з'явилась стаття білоруського письменника Алеся Адамовича, в якій він відкрито звинувачував вище керівництво держави в катастрофі.

У підрозділі «Незалежний атом» йдеться про події в Україні влітку 1991 р. Про діяльність Володимира Яворівського, який очолив Чорнобильську комісію, створену ним у Верховній Раді. Хоча ще у 1970 р. В. Яворівський, як і багато хто, вірив у прогрес атомної енергетики, про що свідчив його роман «Ланцюгова реакція». Працюючи у комісії, В. Яворівський звинувачував у

тому, що сталося, тодішнього голову Ради Міністрів УРСР О. Ляшка, а також керівництво ЧАЕС.

«Глобальне укриття» – назва останнього розділу книги, в якому йдеться про історію зведення саркофагу над пошкодженим реактором. Один із головних героїв тут Юрій Щербак – колишній голова Зеленого Світу – першої української екологічної організації. Згодом ставши українським послом у США, Ю. Щербак зайнявся організацією візиту президента України Л. Кучми до Вашингтона для обговорення питання ядерної безпеки з Б. Клінтоном.

Подає С. Плохій і статистичні дані про наслідки Чорнобиля: в Україні радіацією було уражено 38 000 км. кв., що становить 5 % території та 5 % населення; у Білорусі постраждало 44 тис. км. кв., це 23 % території і 19 % населення. Росія ж мала найбільше зараженого простору, що становив 1 % від її населення. У результаті бомбардування Хіросіми й Нагасакі постраждало 200 тис. осіб, з них 100 тис. одразу померло. Чорнобильська аварія одразу забрала 2 життя і 29 осіб померли від радіації впродовж наступних місяців. Загалом же 237 осіб було відправлено до Москви на лікування у спеціальній клініці. Згідно із звітом ООН 4 тис. людей померло в результаті катастрофи 1986 р., Грінпіс (GreenPeace) подає ще більш шокуючу цифру – 90 000 смертей. В епілозі американський дослідник виділяє дві основні причини, що на його думку, спричинили жахливу трагедію: поряд із порушенням персоналом станції техніки безпеки С. Плохій відзначає, що: «чорнобильський тип реактора був зведений радше для створення атомної бомби, а не для мирного атома».

Сподіваємося, що книга С. Плохія про історію Чорнобильської катастрофи якнайшвидше буде перекладена українською мовою, адже вона розповідає про одну із поворотних подій в історії нашої країни. В недавньому інтерв'ю історик відзначив, що були моменти, коли центр світової історії переміщувався в Україну. На жаль, аварія 1986 р. стала одним із таких епізодів. Досі чекають перекладу дві інші важливі праці С. Плохія, безпосередньо пов'язані з Україною: «Остання імперія» про крах СРСР у 1991 р. («Last Empire» 2015), та праця про Ялтинську конференцію 1945 р. («Yalta. The Price of Peace», 2010).